

УДК 378.016:373.3]:376

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpe.2022.36.11560>

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Марія Олійник

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, Україна, UA-58012
oliynukm69@ukr.net*

Стаття присвячено дослідженню теоретико-практичних аспектів організації професійної підготовки майбутнього вчителя до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Зазначено, що професійна підготовка фахівців в означеному контексті досліджується різними фахівцями: психологами і педагогами, медиками та соціологами, демографами та філософами.

Показано, що діти з особливими освітніми потребами потребують індивідуального підходу в умовах організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти, що передбачає особливу організації освітнього процесу в умовах закладу вищої освіти в контексті професійної підготовки майбутніх фахівців.

Акцентовано увагу на проблемах професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи (недостатня розробленість теоретичних підходів до забезпечення системності професійної підготовки; недосконалість фахової підготовки учителів початкової школи до роботи в умовах інклюзивної освіти; недостатній рівень компетентності науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти у проблемі інклюзії; відсутність системного бачення проблеми інклюзії і шляхів її вирішення в різних освітніх структурах тощо); зазначено, що професійна підготовка потребує обов'язкового формування готовності майбутніх вчителів до роботи в умовах інклюзивного навчання.

Схарактеризовано рекомендації щодо формування професійної готовності, зокрема: забезпечити повноцінний доступ здобувачів вищої освіти і педагогів-практиків до інноваційних інструментів педагогічної діяльності; розробити та впровадити освітні курси пролонгованої дії; залучити здобувачів вищої педагогічної освіти і вчителів-практик до проведення наукових досліджень з пошуку та розроблення ефективних в умовах інклюзивного навчання технологій, і методик; розробити чіткі програми дій щодо фахового удосконалення вчителя початкової школи тощо.

Ключові слова: професійна підготовка; діти з особливими освітніми потребами; майбутні вчителі; інклюзивне навчання, професійна готовність.

Постановка проблеми. Діти з особливими освітніми потребами (ООП) – діти, які мають проблеми, відхилення, відставання у фізичному чи

психічному розвитку, що проявляються у їх соціальній адаптації до освітнього закладу, також у рівні успішності в школі. Такі діти потребують індивідуального підходу в умовах організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) або потребують навчання в спеціалізованій школі у відповідності з типом проблеми.

Ефективна організація педагогічного супроводу дітей з ООП потребує кваліфікованих фахівців, які отримують належну професійну підготовку в умовах закладу вищої освіти (ЗВО). Професійна підготовка фахівців здійснюється у декількох напрямках, зокрема: асистент учителя в інклюзивному класі, асистент особи з ООП; вчитель ЗЗСО з відповідними компетентностями, які дають можливість працювати в умовах інклюзивного навчання.

У контексті нашого дослідження ми акцентуємо увагу на професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи до роботи з дітьми з ООП.

Особа з особливими освітніми потребами – це особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення права на освіту, сприяння розвитку особистості, поліпшення стану здоров'я та якості життя, підвищення рівня участі у житті громади [7, с. 9].

Актуальність дослідження. Особливі освітні потреби – це потреби в умовах, необхідних для оптимальної реалізації актуальних і потенційних можливостей (когнітивних, енергетичних і емоційно-вольових, включаючи мотиваційні), які може проявити дитина з порушеннями розвитку в процесі навчання. Під навчанням мається на увазі не тільки школа, а й дошкільний період і корекційно-розвивальна робота з дитиною в ранньому дитинстві [7, с. 9].

Професійна підготовка фахівців до роботи з дітьми з ООП є проблемою дослідження педагогів і психологів, соціологів та медиків, демографів та філософів. Так, зокрема: А. Колупаєва, В. Синьов, А. Шевцов розглядають питання готовності професійної діяльності педагогів до роботи з дітьми з ООП; З. Мовкебаїва та В. Шищенко досліджують особливості впровадження інклюзивного навчання у вітчизняний науковий простір; С. Альохіна, Ю. Бойчук, О. Бородіна аналізують проблему формування інклюзивної компетентності вчителів та вихователів дошкільних закладів тощо. Разом з тим, професійна підготовка майбутнього вчителя до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами потребує постійного вивчення та доопрацювання у зв'язку зі змінами нормативно-правового законодавства, що визначає особливості організації навчання дітей у початковій школі саме в умовах інклюзивного навчання, а також врегульовує організацію освітнього процесу у ЗЗСО.

Мета дослідження: на основі теоретико-практичного аналізу вітчизняних наукових досліджень виокремити особливості професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до роботи з дітьми з ООП в умовах закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Деякі дослідники стверджують, що процес формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти набуває розширеного контексту. Очевидно, що сучасний учитель початкових класів повинен мати високий рівень фахової, методичної та психологічної видів готовності. Перша з них охоплює систему знань із методології інклюзивної освіти та високий рівень корекційно-педагогічної майстерності; друга полягає у володінні вчителем загально-педагогічними та корекційно-розвивальними технологіями; третя інтегрує у собі особистісні якості педагога (емпатія, толерантність, емоційна підтримка іншої людини, рефлексія тощо). Щоб сформувати у майбутнього вчителя початкових класів окреслені види готовності до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, необхідно насамперед з'ясувати, з яких компонентів складається ця професійна якість педагога, а щоб визначити якими ж саме додатковими фаховими знаннями, вміннями і навичками доцільно озброїти його, яку модель педагогічної системи професійної підготовки слід упровадити у ВНЗ, потрібно провести психолого-педагогічну діагностику, що потребує розроблення відповідного інструментарію. За обома підходами ми бачимо, що теоретичний аспект готовності неодмінно асоціюється з результатом спеціальної підготовки майбутнього фахівця у ЗВО та є передумовою досягнення успіху в його професійній діяльності [2].

Н. Агаркова зазначає, що майбутній педагог повинен вміти створювати середовище, яке сприятиме розвитку і дітей з особливими освітніми потребами, і дітей з нормальним розвитком. Крім того, як зазначалося в рамках компетентнісного підходу, формування у педагога вмінь вирішувати професійні завдання нерозривно пов'язане із здійсненням власного професійного розвитку. З урахуванням викладеного вище, підготовку педагогів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами будемо розглядати як процес формування у них здатності вирішувати професійні завдання, що стосуються організації спільного навчання дітей з нормальним та порушеним розвитком [1].

І. Садова наголошує, що основними умовами становлення професійно-особистісної підготовки педагога до роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку є: рефлексія вчителя та внутрішня мотивація до здійснення інклюзивної освіти; орієнтація на особистісну індивідуальність кожного вихованця, забезпечення диференційного та індивідуально-творчого підходу; інформаційне забезпечення підготовки педагога у вузі, застосування

комунікаційних технологій, інтернет-ресурсів, модульна побудова процесу формування підготовки, що передбачає переведення студентів з пасивного виконавця в активного суб'єкта саморозвитку; включення студентів в науково-дослідну роботу через залучення до проектної діяльності і участі в міжвузівських студентських олімпіадах; використання проблемних, інтерактивних, дискусійних, інноваційних методів [6].

Т. Джаман, узагальнюючи результати аналізу досліджень, зазначає, що основними проблемами підготовки майбутніх учителів початкової школи до роботи з дітьми в умовах інклюзивної освіти, які потребують теоретичного обґрунтування і вирішення, є:

– недостатня розробленість теоретичних підходів до забезпечення системності професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти;

– недосконалість фахової підготовки учителів початкової школи до роботи в умовах інклюзивної освіти (в підготовці учителів початкової школи переважає знанневий підхід; питання, пов'язані з професійним навчанням дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі, розкриваються у дисциплінах педагогічного циклу фрагментарно; має місце недостатній рівень міждисциплінарних зв'язків, практичної орієнтованості фахових дисциплін; недостатня увага до організації самостійної роботи студентів; відмічається низький рівень комплексного планування і пролонгованого контролю процесу підготовки учителів початкової школи до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти);

– недостатній рівень компетентності в межах цієї проблеми педагогічного корпусу закладів вищої освіти;

– відсутність системного бачення проблеми інклюзії і шляхів її вирішення в різних освітніх структурах; пріоритети і цінності сучасної загальноосвітньої школи орієнтовані на результат, а не на особистість.

– відсутність концептуального обґрунтування системи практико-зорієнтованої професійної підготовки учителів початкової школи до зазначеної діяльності [3].

Ми погоджуємося з Н Агарковою, яка акцентує увагу на тому, що інклюзивне навчання ґрунтується на таких принципах, як:

1) принцип системності, тобто інклюзивне навчання є системним явищем в освіті, що охоплює всю систему освіти України;

2) принцип доступності, тобто інклюзивне навчання має місце на всіх рівнях освіти, хоча й вимагає створення спеціальних умов в кожній освітній установі для будь-якої категорії учнів з числа осіб з особливостями психофізичного розвитку;

3) комплексність впливу фахівців;

4) принцип врахування індивідуальних освітніх потреб кожного учня з особливостями психофізичного розвитку;

5) принцип толерантності, тобто формування поважливих відносин всередині колективу, тобто повага до особливостей і їх прийняття [1].

І. Демченко зауважує, що процес формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти набуває розширеного контексту. Очевидно, що сучасний учитель початкових класів повинен мати високий рівень фахової, методичної та психологічної видів готовності. Перша з них охоплює систему знань із методології інклюзивної освіти та високий рівень корекційно-педагогічної майстерності; друга полягає у володінні вчителем загально-педагогічними та корекційно-розвивальними технологіями; третя інтегрує у собі особистісні якості педагога (емпатія, толерантність, емоційна підтримка іншої людини, рефлексія тощо). Щоб сформувати у майбутнього вчителя початкових класів окреслені види готовності до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, необхідно, насамперед, з'ясувати з яких компонентів складається ця інтегрована професійна якість педагога, а щоб визначити якими ж саме додатковими фаховими знаннями, уміннями і навичками доцільно озброїти його, яку модель педагогічної системи професійної підготовки слід упровадити у ВНЗ, потрібно провести психолого-педагогічну діагностику, що потребує розроблення відповідного інструментарію [5, с. 5].

Дослідники пропонують як один із засобів налагодження педагогічної взаємодії вчителя з дітьми з ООП альтернативну і додаткову комунікацію.

Альтернативна і додаткова комунікація (англ. — *alternative and augmentative communication*) (АДК), за визначенням Міжнародної спільноти з альтернативної та додаткової комунікації, — це набір інструментів і стратегій, які використовує людина, щоб виконувати щоденні завдання спілкування. Комунікація має різні форми, такі як мовлення, погляд, текст, вираз обличчя, дотик, рухи тіла та жести, жестова мова, символи, малюнки, використання пристроїв для генерації мовлення тощо. Американська дослідниця Phelps зазначає, що АДК включає в себе низку інструментів, технологій і технік втручання, які мають на меті стимулювати та поліпшувати комунікативну компетентність осіб з утрудненими комунікативними потребами [7, с. 14-15].

Т. Джаман пропонує такі рекомендації щодо формування професійної готовності вчителів початкової школи до роботи в умовах інклюзивного навчання. В організаційній діяльності слід забезпечити повноцінний доступ здобувачів вищої освіти і педагогів-практиків до інноваційних інструментів педагогічної діяльності, доцільних для використання в умовах інклюзії (інформаційно-комунікаційні технології, дистанційні платформи, віртуальні педагогічні майстерні, цифрові засоби навчання); у викладацько-навчальній діяльності варто розробити та впровадити освітні курси пролонгованої дії, що

забезпечить постійну підтримку високого й достатнього рівнів сформованості інклюзивної компетентності вчителя початкової школи; у дослідницько-перспективній діяльності необхідно залучити здобувачів вищої педагогічної освіти і вчителів-практик до проведення наукових досліджень з пошуку та розроблення ефективних в умовах інклюзивного навчання методів, прийомів, технологій, форм, методик; розробити чіткі програми дій щодо фахового удосконалення вчителя початкової школи, який працює в інклюзивних педагогічних умовах [4].

Аналіз результатів теоретико-практичних досліджень дає можливість констатувати: професійна підготовка майбутнього вчителя до роботи з дітьми з ООП є актуальною, надважливою проблемою сучасних наукових розвідок, яка потребує постійних напрацювань як у теоретичному аспекті, так і розробки методичних вказівок у практичному напрямі.

Висновки та перспективи подальших розвідок. У контексті нашого дослідження ми виокремили такі особливості професійної підготовки майбутнього вчителя до роботи з дітьми з ООП:

1. Гнучкість програм професійної підготовки майбутніх фахівців у ЗВО (використання технологій диференційованого навчання, спільного викладання; підтримуючого навчання; практик соціального інтегрування; дуальна освіта).

2. Постійний моніторинг власної професійної діяльності як здобувачів освіти, так і викладачів ЗВО.

3. Прийняття – як необхідність – готовність до професійного зростання упродовж життя; активне використання традиційних форм підвищення рівня кваліфікації (курси, тренінги, майстер-класи) та налагодження активної взаємодії з іншими ЗВО та практичними освітніми майданчиками.

4. Формування психологічної готовності у майбутніх вчителів початкової школи до надання різних видів допомоги усім дітям з ООП та консультативної підтримки їх родинам.

5. Застосування різноманітних форм організації освітнього процесу у ЗВО: критеріальний підхід до вибору таких форм / форми, які максимально сприятимуть засвоєнню змісту навчального матеріалу; використання форми / форм роботи, що забезпечує ефективне формування необхідних умінь і навичок; обрані форма / форми роботи повинні забезпечувати реалізацію умов для якісної та ефективної навчальної діяльності усіх учасників освітнього процесу.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у створенні та апробації нових практико-зорієнтованих навчальних курсів, які доцільно впроваджувати в освітній процес професійної підготовки майбутніх вчителів з метою їх ефективної підготовки до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

1. *Агаркова Н.* (2019). Підготовка майбутніх вихователів та вчителів початкових класів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, *Social Work and Education*, Vol. 6, No. 1., pp. 70–79. URL : <https://op.ua/pedclass/naukova-stattya/pidgotovka-maybutnih-vihovateliv-ta-vchiteliv-pochatkovih-klasiv-do-roboti-z-ditmi-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebamami>
2. *Бобро А. А., Бобро Л. В., Дубровська Л. О., Мовчан В. О.* Готовність майбутнього вчителя початкових класів до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища / Наукові записки НДУ ім. М. ГОГОЛЯ. Серія «Психолого-педагогічні науки». 2019 р., № 2. С. 104–112. URL : <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1295/1/17.pdf>
3. *Джаман Т. В.* Проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи до роботи в умовах інклюзивної освіти / Інноваційна педагогіка, Випуск 11. Т. 1. 2019. С. 117–121. URL : <http://www.innovpedagogy.od.ua/11-1-ukr>
4. *Джаман Т.* Технологічне забезпечення неперервної підготовки вчителів початкової школи до роботи в умовах інклюзивного навчання / Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантук, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 35. Том 2. С. 259–265. URL : http://www.aphn-journal.in.ua/archive/35_2021/part_2/42.pdf
5. *Демченко І. І.* Готовність учителя початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти: структура та діагностика: навч.-метод. посіб. / Ірина Іванівна Демченко. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2014. 160 с. URL : https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SK_9r7EAAAAAJ&citation_for_view=SK_9r7EAAAAAJ:NhqRSupF_18C
6. *Садова І.* Особливості підготовки майбутнього вчителя до навчання дітей з особливими потребами в умовах інклюзивної освіти / Актуальні питання гуманітарних наук. 2015. Вип. 14. С. 313–318. URL : <https://dspace.edu.ua/hsci/wp-content/uploads/2017/11/014-45.pdf>
7. *Чайка М. С., Усатенко Г. В., Кривоногова О. В.* Теорія та практика використання альтернативної комунікації для осіб з особливими освітніми потребами : навчально-методичний посібник. Київ : ФОП Усатенко Г. В., 2021. 80 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/2022/02/22/Navch-metod.posibnyk.Teoriya.ta.praktyka.vykoryst.altern.komunik.dlya.osib.z.OOP.22.02.22.pdf>

Стаття: надійшла до редколегії 23.03.2022

доопрацьована 06.04.2022

прийнята до друку 15.04.2022

PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE TEACHER TO WORK WITH CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Maria Oliynyk

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Kotsiubynsky Str., 2, Chernivtsi, Ukraine, UA-58012
oliynykm69@ukr.net*

The article is devoted to the study of theoretical and practical aspects of the organization of future teachers professional training to work with children with special educational needs. It is noted that the professional training of specialists in this context is studied by various specialists: psychologists and teachers, physicians and sociologists, demographers and philosophers.

It is shown that children with special educational needs require an individual approach in the organization of inclusive education in general secondary education, which provides a special organization of the educational process in higher education in the context of training future professionals.

Attention is focused on the problems of professional training of future primary school teachers: insufficient development of theoretical approaches to ensure the system of professional training; imperfect professional training of primary school teachers to work in inclusive education; insufficient level of competence of research and teaching staff in higher education; lack of systematic vision of the problem of inclusion and ways to solve it in different educational structures, etc. It is stated that professional training requires the mandatory formation of the readiness of future teachers to work in inclusive education.

Recommendations for the formation of professional readiness are characterized, in particular: to ensure full access of higher education seekers and teachers-practitioners to innovative tools of pedagogical activity; to develop and implement educational courses of prolonged action; to involve applicants for higher pedagogical education and teachers-practitioners in conducting research on the search for and development of effective technologies and methods in the context of inclusive education; develop clear action programs for the professional development of primary school teachers, etc.

Keywords: professional training; children with special educational needs; future teachers; inclusive education, professional readiness.